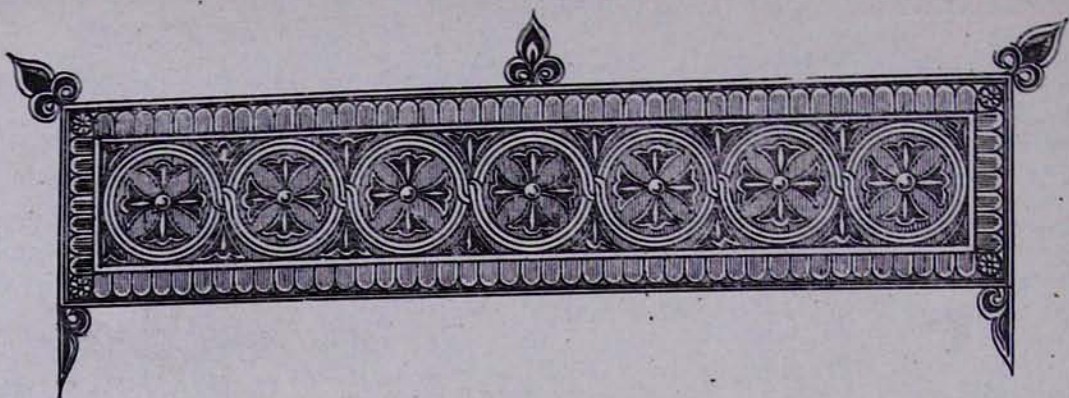




Հ. ՔՅՈՒՐՏԵԱՆ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ԵՐԿՈՒ ԴՇՏՈՒՄՆԵՐ

1. ՍՈՒՂՈՒՄԱՆԱՍՏԸՐԻ Ս. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻՆ

«Էջմիածին» պաշտոնաթերթի 1963 թվականի ապրիլի թիվին մեջ մեղվաջան և վաստակավոր բանասեր Հ. Ճ. Սիրունի կշարունակե իր իրապես շահեկան և արժեքավոր «Պոլիս և իր դերը» երկար ուսումնասիրությունը, որ, հուսանք, իբրև կարևոր ուսումնասիրություն, առանձին հատորով կարտատպվի:

Սիրունիի այս ուսումնասիրության մեջ խոսք կըլլա Սուլումանաստրբի Ս. Գևորգ Եկեղեցիին մասին և անկե տարբեր կնկատվի 1480-ի և 1498-ի հիշված Չարխափան Ս. Աստվածածին եկեղեցին:

Բժիշկ Թորգոմյան և ողբացյալ Արշակ Ալպոյաճյան զայն ուրիշ տեղերու եկեղեցի կարծած են: Այսպես, Թորգոմյան այդ Քումբափուի եկեղեցին, իսկ Ալպոյաճյան ալ Պոլսո էդիրնեքափուի կողմերը եղած լատինական Ս. Աստվածածին եկեղեցին նկատած են: Սիրունի ջանացած է ճշտել ու պարզել 1480-ի և 1498-ի հիշատակարաններուն թնճովը և սակայն չէ հաջողած Սուլումանաստրբի Ս. Գևորգը և Ս. Աստվածածինը նույնացնել:

1946-ին հրեա գրավաճառն մը ինձի առաջարկվեցալ գրչադիր Ավետարան մը, որուն գինը սակայն տարապայման բարձր ըլլալով չկրցա գնել և հավաքածոյիս մեջ անցնել: Գրչագրին մոտոս գտնված ժամանակ արտագրեցի շահեկան հիշատակարանը և զայն հրատարակեցի Նյու-Յորքի «Հայաստանյայց Եկեղեցի» պարբերաթերթին մեջ 1947 հոկտեմբերին, էջ 305: Այդ գրությունս անձանոթ մնացեր է հարգելի Սիրունիին, ուրկե անտարակույս պիտի կարենար օգտվիլ իր աշխատության համար:

Ավետարանին այդ հիշատակարանը հոս վերստին կներկայացնեմ, քանի որ անկե քանի մը լուսաբանություններ կրնանք ստանալ Պոլսո հին հայ գաղութին մասին: Ահա այդ հիշատակարանը.

«Փառք... Յամի թուրքութեանս մերոյ սեռի Զի՛՛ (1495) կատարեցաւ Սր. Աւետարանս աստուածախօս մատենանս, խաւեցեալ ի բանէն Աստուծոյ մարմնացելոյն վասն մեր ի Քրիստոսէ Յիսուսէ Տեառնէ մերմէ: Աստուածասէր քրիստոնեայն խոճա Յովաննէսն, որ մեծաւ սիրով ստացաւ զսայ, յաղագս յիշատակ հոգոյ իւրոյ և ծնողաց իւրոց հաւրն Արեւին, և մաւրն Մարգրրտին, և եղբարցն

Քարիմին և Եաղատան պաղշին և զաւակին մղտեսի Ամիրին (ոչ գրեւն ավելցւած՝ Մխիթարին) և Սինանին, և կենակցին Շահաշային և այլ ամենայն արեան մերձաւորացն: Լաւ համարելով զսա... ետ գրել զսա սիրով և մեծաւ հաւատով ձեռամբ մեղսասէր Աբրահամ արեղայի, որ անուամբ միայն կոչիմ արեղայ և գործով խաբեբայ: Արդ, որ հանդիպիք Սբ. և պատուական Աւետարանիս յիշեսցիք ի Քրիստոս զմղտեսի խոճա Յովանէսն, և զիւրսն ամենայն ընդանեաւք, զարմաւք և զաւակաւք և ասացէք Աստուած ողորմի: Կատարեցաւ Սբ. Աւետարանս ի մայրաքաղաքս որ կոչի Կոստանդինուպոլիս, ի դուռն Սբ. Աստուածածին, որ այժմ կոչի Սուլումանաստիր, ի հայրապետութեան Տեառն Սարգսի, և յարհի եպիսկոպոսութեան Տէր Կարապետի Կաֆայեցոյ...»:

Որոշ է, որ 1480-ի Ամիրդովլաթի Սաղմոսին և 1498-ի հիշատակարաններուն Զարիսփան Ս. Աստվածածինը նույնն է այս Ս. Աստվածածնի հետ, որ կհիշվի մեր այստեղ ներկայացուցած Ավետարանին հիշատակարանին մեջ: Ուրեմն Սամաթիո Սուլումանաստրի Ս. Գևորգը ունեցած է երկրորդ անուն մըն ալ՝ Ս. Աստվածածին, որ ավելի գործածված է ժն դարուն: Սամաթիո Սուլումանաստրը 1037-ին Ս. Կույսին անվամբ կառուցված վանք մըն էր, որ ըստ Հ. Ինճիճյանի, ուներ «երրյակ եկեղեցի Ս. Գևորգ, Ս. Աստվածածին և Ս. Երրորդություն»:

Ես այստեղ մանրամասնության մեջ չեմ մտնել վստահ ըլլալով, որ մեղվաջան Սիրունին ինքն իսկ պիտի գործածե ու ընդլայնե այս հիշատակարանը, իր այնքան ընտիր ու շահեկան վերոհիշյալ գործին մեջ: Դիտել տամ միայն, որ հիշատակարանը Պոլսո պատմության մասին ունի ուրիշ նպատակներ ալ: Այսպես, հիշատակարանս կհաստատե, որ Պոլսո Կարապետ պատրիարքը (1485—

1509) կաֆայեցի էր: Վերջապես, ինչպես որ Ալպոյաճյան ալ նկատած է հիշատակարանին հրատարակության առթիվ իր գրած հոդվածին մեջ («Հայաստանյայց եկեղեցի, 1948 փետրվար, էջ 40»), մինչև վերջերս կարծվածին պես, 1475-ին բռնագաղթ զրիմցի հայերը միայն էդիրնեքափուլի մոտ Սամրաթում-րուք շին բնակեցված, այլ նաև Սամաթիա:

2. ՀԱՅԵՐԵՆ ՀՆԱԳՈՒՅՆ ՁԵՌԱԳԻՐ ԱՎԵՏԱՐԱՆ ՄԸ

«Էջմիածին» ամսագրի վերոհիշյալ թիվին մեջ, Ս. Փաշաճյան ստորագրած է երկու մանր հատվածե բաղկացյալ «Նյութեր Բուլղարիո հայ գաղութի պատմութենեն» հոդված մը, որուն երկրորդ հատվածը հնագույն Ավետարանի մը մասին է, որ այժմ կապահի Բուլղարիո Սոֆիա մայրաքաղաքին Վասիլ Կոլարովի անվան պետական մատենադարանին մեջ (նախկին ազգային մատենադարանը): Հարգելի հեղինակին անձանոթ մնացած է, որ այս երկաթագիր հնագրայան Ավետարանին ՉՂԵ (1346) թվակիր հիշատակարանը հրատարակված է 1926 թվականին իմ կողմն «Հանդես ամսօրյա»-յի մեջ (էջ 344—345): Սակայն բուն գրչության այժմ եղծված և անընթեռնելի հիշատակարանը, որ բոլորովին անձանոթ մնացած է հոդվածագիր Փաշաճյանին, նույնպես իմ կողմն առաջին անգամ ըլլալով թե՛ վերծանված և թե՛ հրատարակված է բուլղարահայ տարեգրքի մը մեջ 1931-ին: Ահա այդ հիշատակարանը իր գլխավոր գծերուն մեջ.

«Շնորհիւ ամենակալին Ա[ստուծոյ] կատարեցաւ Աւետարանս ի թվականութեանս հայոց ՆժԵ (966 Քրիստոսի): Զգրողս սորա յիշեսցիք և Ա[ստուծա]ծ յիշողացտ ողորմեսցի, ամէն...»:

Բոլորովին անզարդ գրչագիր մըն է:

